
2001, pp. 115-141

O sangue e a rúa. A exaltación da violencia no Ourense republicano

JULIO PRADA RODRÍGUEZ*

Abstract

In this article an approach to the phenomenon of political violence in Ourense during the Second Republic is carried out from a structural point of view rather than a sequential analysis of cases.

First of all, the subject matter of our research is conceptually defined and then, we go on to examine the position of the different groups in the local political spectrum on the use of violence in the service of a particular political strategy. We also analyse the changes that are going to take place in that political strategy as the republican experience moves forward.

Finally, the real incidence of violence cult in Ourense is analysed together with the keys for the increase in the use of violence by the most reactionary right parties.

Resumen

El objeto de este artículo es realizar una aproximación al fenómeno de la violencia política en el Ourense de la II República desde una perspectiva más estructural que de análisis secuencial de casos. Después de delimitar conceptualmente el objeto de estudio, se examina la posición de los diferentes grupos del espectro político ourensano sobre la utilización de la violencia al servicio de una determinada estrategia política y los cambios que se van a producir en ésta a medida que avanza la experiencia republicana. Finalmente, se analiza la incidencia real del culto a la violencia en la sociedad ourensana y las claves de su amplificación por parte de la derecha más reaccionaria.

---

* Universidade de Vigo. Este traballo forma parte do Proxecto de Investigación *Representación e Poder Político na Galicia Contemporánea*, PGIDTOOPXI38201PR.

1.- Introducción

O concepto de *violencia política* remite indefectiblemente a unha forma extrema de xestión do conflito político, e como tal forma parte dun complexo máis amplo e xenérico que adoitamos denominar *cultura política*¹. A violencia, que autores como T. Parsons contrapuxeran á política considerando que esta última tería como fin a erradicación daquela mediante a formulación e difusión de *standards* normativos derivados dos roles sociais e do emprego lexítimo da forza polo Estado para conxurar conductas desviadas, tende a contemplarse máis recentemente dende un enfoque que minimiza as liñas de fractura. Dende esta perspectiva, se considera que as accións violentas non representan unha ruptura radical da vida política normal, senón que acompañan, complementan e organizan as tentativas pacíficas levadas á práctica polos diferentes actores para acadar os seus obxectivos. E. González Calleja, a quen en gran parte seguimos na síntese historiográfica sobre a concepción da violencia política, afirma así que a violencia “non é un fenómeno específico de carácter excepcional, senón que forma parte dun extenso *continuum* de accións de forza máis ou menos aceptadas pola sociedade, e dirixidas á obediencia ou á desobediencia respecto do poder político”².

Numerosos sociólogos contemplan a violencia política dende unha óptica que tende a privilexiar o seu carácter de subversión da orde establecida en oposición á que emana do poder, para a que reservan o termo de control coercitivo. Son os casos de Della Porta e Tarrow, para os que a integran un elenco de repertorios de acción colectiva que implican o uso de forza física e a causación dun prexuízo ó adversario cunha finalidade de carácter política; de T. Honderich, quen fala da utilización dun potencial destructivo contra persoas ou cousas prohibido pola lei e dirixido ó cambio de política, persoal ou sistema de goberno, e mesmo a provocar cambios na existencia dos individuos na sociedade; de A. T. Turk, para quen acollería calquera tentativa de coaccionar, lesionar ou destruír no curso dunha acción política, entendida esta como o intento por desafiar ou defender unha estrutura de autoridade. Outros autores, en fin, téñense referido con acerto ó carácter instrumental da violencia política, salientando a súa potencialidade para a consecución duns fins de carácter político, como P. Wilkinson e Nieburg, para o

¹ A introducción deste último termo parece deberse á obra de ALMOND, G.A. e S. VERBA, *La Cultura Cívica*. Madrid, Euroamérica, 1970 (orix. en inglés de 1963), para os que esta noción debía aplicarse en exclusiva ó sistema político que informa os coñecementos, sentimentos e valoracións da súa poboación. Esta definición, debedora en exceso dun enfoque psicoloxista, sería pronto superada polo propio D. Easton para quen a cultura política sería o conxunto de valores e normas propios dun sistema político que se manifesta mediante os principios institucionalizados que regulan o proceso político (cit. en BERAMENDI, J.G., “La cultura política como objeto historiográfico. Algunas cuestiones de método”, en *Culturas y Civilizaciones. III Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, Universidade de Valladolid, 1998, p. 83). Certamente, como sinala este último autor, non pode falarse con propiedade da existencia dunha cultura política en sentido propio para o conxunto do Estado español durante o primeiro tercio do século XX senón de diversos conxuntos de ideas e valores que só son asumidos por unha parte da sociedade e se enfrontan conflictualmente a outros conxuntos cualitativamente diferentes e asumidos por outras partes non marxinais da sociedade; por eso, se cadra, sería máis correcto falar neste suposto de *identidades* políticas máis ca de *cultura política* (*op. cit.*, p. 88 e 90).

² GONZÁLEZ CALLEJA, E., “Violencia política y represión en la España franquista. Consideraciones teóricas y estado de la cuestión”, en R. Moreno Fonseret y F. Sevillano Calero (eds.), *El franquismo. Visiones y balances*, Alicante, Publicaciones de la Universidad, 1999, p. 120 e ss.

que os actos de violencia política, calquera que sexa a súa natureza, deben ter unha significación política, é dicir, procurar unha alteración no comportamento dos outros nunha situación de negociación que teña consecuencias para o sistema social.

Para J. Aróstegui daría cabida a “toda acción non prevista en regras, realizada por calquera actor individual ou colectivo, dirixida a controlar o funcionamento do sistema político dunha sociedade ou a precipitar decisións dentro deste sistema”³. E. González referíase inicialmente a ela como “o combate físico e os chamamentos intelectuais á acción coercitiva por parte das entidades, grupos ou partidos que teñen como intención última a conquista, a conservación ou a reforma do Estado e por consecuencia do poder político”⁴. Máis recentemente ten ofrecido unha definición, que el mesmo cualifica de provisoria, segundo a que implicaría “o uso consciente (aínda que non sempre deliberado ou premeditado) ou a ameaza do uso, da forza física por parte de individuos, institucións, entidades, grupos ou partidos que buscan o control dos espazos de poder político, a manipulación das decisións en todas ou parte das instancias de goberno, e, en última instancia, a conquista, a conservación ou a reforma do Estado”⁵.

Este enfoque amplo da violencia política presenta indubidables vantaxes, pois permite dar cabida a múltiples manifestacións de carácter violento, incluídas as de contido simbólico, sempre e cando cumpran a premisa esencial de manifestarse no eido da estrutura política. Asemade, posibilita superar vellos enfoques simplistas –para os que aquela era unha forma anormal de xestión dos conflitos– e enfocala como un proceso de negociación que se desenvolve entre diferentes actores enfrontados na defensa de proxectos políticos diferentes que recorren ó emprego estratéxico ou táctico da forza.

A deslexitimación da Monarquía e a apertura dunha situación prerrevolucionaria a finais dos anos vinte resultaron decisivas na forxa dunha concepción auténticamente orgánica da violencia como factor omnipresente nas tácticas orientadas cara plantexamentos subversivos, insurreccionais e de loita armada. Nos anos trinta os conflitos violentos teñen un contido nidiamente político que se dirixe ó derrocamento ou á transformación radical dos diferentes réximes que se van sucedendo, e pode afirmarse que a violencia é un fenómeno universalmente compartido dende o momento en que a práctica totalidade das forzas políticas e sociais víronse tentadas polo recurso á clandestinidade como modelo de acción e polo uso da forza como medio de execución dos seus recursos políticos. Así, asistimos á conversión da violencia política dun instrumento alternativo ou substitutivo da acción política legalista en conxunturas desfavorables, a un complemento asociado con demasiada frecuencia á acción da masas, o que lle permite ó autor afirmar que a *popularización* da mesma e a súa xustificación como táctica partidista co

³ ARÓSTEGUI, J., “Violencia, sociedad y política: la definición de la violencia”, en J. Arístegui (ed.), *Violencia y política en España*. Ayer, Nº 13, Madrid, Marcial Pons, 1994, p.44. O atinado desta concepción, malia a excesiva xeneralidade que se contén na segunda disxuntiva e o feito de que parece omitir aquelas situacións nas que só se utiliza a ameaza do uso da forza, reside, na nosa opinión, en incluír dentro deste concepto determinadas formas de actuación do poder establecido e/ou de grupos dominantes que non adoitan estudiarse baixo este prisma.

⁴ GONZÁLEZ CALLEJA, E., “La violencia política y la crisis de la Democracia republicana (1931-1936)”, en *Hispania Nova*, 13-05-98, copia informática.

⁵ GONZÁLEZ CALLEJA, E., “Violencia política y represión en la España franquista...”, *op. cit.*, p. 122.

mesmo ou superior rango cá loita parlamentaria, provocaron o peculiar estado de crispación que caracterizou a vida política republicana⁶.

En realidade, isto non constituía ningunha novidade. No clásico estudio de G. Sorel sobre a violencia esta aparece como un elemento inherente ó sindicalismo de loita de clases. Nun contexto caracterizado pola oposición irreductible entre as clases posuidoras e o proletariado, a violencia representa para este último unha reacción adecuada fronte á violencia institucionalizada practicada polos sectores sociais que controlan os aparatos coercitivos do Estado⁷. Nos seus traballos a violencia aparecía como o punto de partida dun rearmamento ético e moral que tiña a súa plasmación na acción espontánea, heroica e creadora; unha forma de mobilización da vontade que non só era lexítima e necesaria senón que era o único camiño posible de mudanza dunha sociedade cargada de dificultades e miserias. Pero as forzas de transformación social precisaban estar en permanente estado de tensión e ser axeitadamente canalizadas; para eso nada mellor que a forza xeradora dun mito, mito que Sorel atopou na folga xeral revolucionaria na que se fusionaban en sublime síntese guerra e traballo. O activismo proletario debía exercitarse no combate contra a burguesía, amparada nos mecanismos represivos do Estado, mediante unha “ximnasia revolucionaria” permanente que non desbotaba o emprego da sabotaxe e o terrorismo. Acudir á violencia para transformar o mundo era, como sinala Santos Juliá, unha actitude cotián entre os xoves de todo o espectro político español a principios dos anos trinta⁸.

A exaltación e posta en práctica dunha *cultura da violencia* aparece así como un mecanismo axeitado para garantir a participación na vida política de certos grupos imposibilitados para un acceso competitivo a esta⁹, o que explica que sexan precisamente aquelas forzas que pugnan pola destrución do sistema as máis interesadas en crear as condicións obxectivas que propicien o desenvolvemento das estratexias violentas. O primeiro paso nesta dirección consiste na elaboración dunha *teoría da violencia* que ten como obxectivo esencial xustificar a súa utilización e a súa necesidade ó servicio dunha determinada causa. Nos discursos dos líderes e na prensa dos sectores máis radicalizados son numerosas as referencias que debuxan un ineludible escenario no que se han de enfrontar as clases antagónicas que loitan polo control do poder.

No caso español –e, por suposto, galego e ourensán– non houbo unha elaboración doutrinal rigorosa e explícita dos medios, instrumentos e obxectivos a alcanzar coa utilización da violencia, pero si pode falarse dunha ampla aceptación da mesma como factor de transformación sociopolítica¹⁰. Para moitos as solucións de carácter violento eran unha alternativa que en nada desmerecía ás furnas; mesmo dende o punto de vista moral non estaba nada claro que o voto, que en moitas zonas permanecía cativo dos intereses caciquís, tivese que prevalecer sobre o aca-

⁶ GONZÁLEZ CALLEJA, E., *El máuser y el sufragio. Orden público, subversión y violencia política en la crisis de la Restauración (1917-1931)*. Madrid, CSIC, 1999, pp. 638-641.

⁷ SOREL, G., *Réflexions sur la violence*. Paris, Armand Collier, 1961 (ed. orixinal de 1908).

⁸ JULIÁ, Santos, “Introducción: Violencia política en España. ¿Fin de una larga historia”, en S. Juliá (dir.), *Violencia política en la España del siglo XX*. Madrid, Taurus, 2000, p. 11.

⁹ HOROWITZ, I.L., *Masses in Latin America*. Nova York, Oxford University Press, 1970, p. 17.

¹⁰ GONZÁLEZ CALLEJA, E., *La violencia política y la crisis de la Democracia republicana...*, en *op. cit.*

dado pola forza. Falanxe Española, os anarcosindicalistas –especialmente a FAI–, as xuventudes comunistas e socialistas e o Requeté tradicionalista –que no Ourense de anteguerra carecía de medios e de afiliados para facer realmente efectiva na rúa a súa verborrea insurreccionalista– foron os máis proclives a profundar nas posibilidades que ofrecía este camiño para a conquista do poder.

De seguido a teoría debe materializarse nunha serie de instrumentos susceptibles de conferir ós que defenden a utilización da violencia unha presenza social relevante. Importa menos que a magnitude deses “presencia” sexa ou non *real*; o esencial é que sexa *efectiva* e para eso basta con que sexa adecuadamente percibida polos destinatarios da mensaxe. Entre estes instrumentos cabe facer referencia á adopción dunha linguaxe, unha simboloxía e mesmo un espírito que sirva para identificar ós membros do grupo ó tempo que os diferencia nidiamente do rival. A expresión máis acabada deste fenómeno o atopamos na proliferación de *milicias* e grupos violentos, que en Ourense é xa perfectamente detectable en 1934 coa fundación en febreiro das *Juventudes de Acción Popular Agraria* (JAPA) e a organización do primeiro núcleo falanxista arredor de Eduardo Valencia. Menor relevancia práctica tiñan daquela as milicias marxistas e os belicosos requetés, aínda que as primeiras irán incrementando a súa presenza nas rúas a medida que nos achegamos á sublevación militar mentres os segundos acabarán por camiñar da man dos matóns de Falanxe.

Certamente estes grupos armados non poden ser considerados *stricto sensu* como milicias dado o practicamente nulo valor militar que tiñan¹¹. Ourense non era unha excepción, pero eso non significa que dentro destes grupos non existise unha cultura da *milicia* e, sobre todo, unha apelación constante á violencia. A súa misión declarada era a eliminación física do rival e esa era a imaxe que transmitían á sociedade e, particularmente, ós seus afiliados.

Sen embargo no Ourense da II República non se chegou nin de lonxe a unha situación de loita armada xeneralizada. Na práctica as milicias convertéronse, como teremos ocasión de ver, en refuxios para xoves desexosos de atopar resposta a unhas sentidas inquedanzas, de crer fondamente en algo diferente ós esquemas mentais e ós vellos sistemas dos seus país. Mozos, en fin, ávidos de acción que non desdeñaban o ataque violento ós contrarios, pero non como parte dunha estratexia liquidacionista a ultranza, senón máis ben con carácter circunstancial. Boa proba desto é o caso que narra F. Meleiro cando conta, citando fontes do Servizo de Información da Falanxe, como en maio de 1935 os “marxistas” houberon de facer unha derrama entre os máis destacados para pagar a un pistoleiro “profesional” de fora da provincia co obxectivo de liquidar a algún dirixente falanxista, operación que repetiron algún tempo despois e que, como a primeira, quedaría en nada¹². O que ven a demostrar este incidente é a ausencia de activistas ourensáns dispostos ou capacitados para realizar misións desta natureza a sangue fría, a cara descuberta fronte a un veciño. Nin sequera os anarquistas da FAI, que presumían de contar con afiliados especializados no emprego da violencia, eran quen de acoller a verdadeiros terroristas.

¹¹ Sobre a necesidade de distinguir entre *milicias* e *grupos armados* pode consultarse ARÓSTEGUI, J., “Sociedad y milicias en la Guerra Civil Española, 1936-1939. Una reflexión metodológica”, en *Estudios de Historia de España. Homenaje a Tuñón de Lara*. Madrid, U.I.M.P., pp. 307-325.

¹² MELEIRO, F., *Anecdotario de la Falange*. Madrid, Ediciones del Movimiento, 1957, pp. 103-104 e 107.

Outro tanto podería dicirse da *primeira liña* da Falanxe. Os seus integrantes, se ben non dubidaban en empregar as porras e a pistola no calor do corpo a corpo ou nas liortas que tiñan a rúa por escenario, non se mostraban tan predispostos ó asasinato cando a vítima era un contrario co que se compartía barrio ou mesmo rúa. Estamos aínda lonxe do tempo en que amparados pola protección que lles ofrece o estado de guerra e o clima de violencia desatado as camisas azuis se tingan de vermello co sangue dos marxistas e dos que non o eran. Pero non por eso debemos chamarnos a engano: nada indica que os falanxistas de Pontevedra ou de Lugo fosen máis violentos ou estivesen máis predispostos a matar cós de Ourense; seguramente a súa presenza nas rúas ourensás disparando sobre os seus irreconciliables inimigos tamén teña bastante que ver co medo destes últimos a seren máis facilmente recoñecidos por posibles testemuñas, máis ca cun prurito moral que non amosaron cando actuaron amparados pola distancia. O feito de que ningún falanxista ourensán fose procesado –detidos para seren sometidos a interrogatorio o foron varios– por calquera dos asasinatos que se cometeron na cidade e si se perseguise a outros destas dúas provincias veciñas avala esta interpretación.

Pasemos, seguidamente, a analizar como xustifican os diferentes sectores enfrontados o emprego da violencia para rematar co estudio da estratexia de ampliación da mesma.

2.- A xustificación da violencia na dereita ourensá

A resposta dos grupos conservadores diante da intensificación das diferentes formas de protesta social desenvoltas no Ourense republicano non foi uniforme no tempo. Un influente sector da elite local articulado arredor da Igrexa e o catolicismo social optou inicialmente por unha estratexia que poderíamos denominar de *inxenuidade calculada*: para eles estas manifestacións que non desbotaban a utilización dunha violencia de baixa intensidade tiñan un carácter nidiamente *asocial*. Non eran vistas –máis ben diríamos que representadas– esencialmente como medios de loita política ou social, senón como comportamentos que perturbaban os xustos intereses do conxunto da comunidade; prácticas que subvertían unha ordenación biolóxica-moral comunmente aceptada que agora se vía atacada por un virus estraño baixo a forma do materialismo marxista. Só así poden interpretarse, como fai o prelado ourensán Florencio Cerviño, os sucesos revolucionarios de outubro de 1934 como o resultado do progresivo afastamento das masas da doutrina católica, produto dunha Constitución laica que consagra a separación entre a Igrexa e o Estado:

“Notad como el malestar sentido se agrava. El odio al trabajo, a las leyes justas y disciplina social, a los derechos ajenos (*sic*), incluso los sacratísimos de la Iglesia y los de las vidas y haciendas de los propietarios, pretende justificarse por meras razones de egoísmo. Tras esto vienen los atentados, las conspiraciones, los atracos audacísimos; las organizaciones socialistas con todos los medios y

recursos para imponerse por la crueldad y la fuerza, siquiera sea preciso matar, deshacerse de todas las vidas honradas; quemar, destruir monumentos históricos, centros de cultura y fuentes de riqueza nacional, justificando fríamente el crimen con todos sus horrores hasta los últimos excesos de la anarquía, según se ha visto en la revolución de Octubre, en la que sólo por una singular providencia de Dios se evitó el final desastre. Pues notaréis, asimismo, que en el fondo de todo aquello, en el ambiente fatídico de tantas crueldades e injusticias no había otra cosa que irreligión y ateísmo (...). Supuesta la separación oficial del Estado (...), proscrito en varios artículos del Código fundamental de la República el reinado social de Jesucristo (...), compréndese que todos los desalmados, pocos o muchos que en España hubiese aprovecharan jubilosos la buena ocasión ofrecida (...) para la realización de sus fechorías sin valla alguna religiosa (...)”¹³.

A violencia é explicitamente rexeitada como instrumento de transformación social, pero tamén como mecanismo de defensa fronte ós ataques dos que a Igrexa e os seus acólitos din ser obxecto. Xa que logo, a solución para resolver a cuestión obreira pasa por afondar nas clásicas propostas do catolicismo social. O prelado ourensán, coñecedor da inhibición dos obreiros asturianos da *Hullera Española* nos acontecementos revolucionarios, non dubida en atribuír a súa mansedume ó labor desenvolto polo Marqués de Comillas, para afirmar seguidamente que

“(...) la única garantía para la misma prosperidad material del obrero está en la fé (*sic*) católica, en el amor cristiano, en el trabajo que mira al cielo para evitar todo vicio y prevenir toda desgracia, y aun las necesidades de la familia, para que jamás la miseria turbe en ella la paz, que es bien supremo (...). Pues figuráos (...) que toda España, secundando estos principios, orientaciones y normas católicas, entendiera y utilizara la libertad (...) dentro y en conformidad con el orden social establecido (...) ¿habría entonces huelgas, luchas de clases, odios de hermanos, revoluciones y anarquismos como los ahora padecidos que tanto nos empobrecen y deshonoran? (...) ¿Serían posibles si la Fe católica imperara? (...) Jamás la Fe católica ha sido revolucionaria. (...) nuestro triunfo (...) habrá de conseguirse más bien en dejarse matar, que en querer imponerse por las armas; aunque condenando siempre, claro está, todo lo que sea pecado, violencia e injusticia (...). [La Iglesia] llora amargamente la muerte de varios de sus hijos injustísimamente sacrificados, y siempre henchida de caridad, continúa haciendo bien a sus despojadores (...). Nuestra Acción Católica, por consiguiente, tendrá que ser inspirada por la caridad, animada y sostenida por la oración y el sacrificio (...); contraria en absoluto, no sólo a la *acción satánica* en cualquiera de sus formas, *laicismo*, *comunismo*, etc., de la que arrancan todas nuestras desdichas (...) sino a toda acción meramente egoísta, rastrea e hipócrita, muy común y usada en tiempos de decadencia moral, por ser la más propia de traidores y caciques”¹⁴.

¹³ BOEEO, 20-III-1935, pp. 52-53.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 63-64 e 66-67. A diferenza coa concepción fascista da violencia non pode ser máis evidente: en 1921 Mussolini non dubidaba en afirmar que “Cuando falte el consentimiento debe venir la fuerza. Para mí es perfectamente moral, más moral que el compromiso y la transacción. La violencia no es inmoral; la violencia es resolutive (...). La violencia es moralísima, sacrosanta y necesaria” (cit. en RAMA, C.M., *La ideología fascista*. Madrid, Júcar, 1979, p. 114).

Amplios sectores do catolicismo social ourensán entendían a violencia como o fracaso dunha *introxeción*, como o resultado dunha deficiente identificación dos sectores sociais máis dinámicos cunhas normas de conducta que ata entón eran consideradas como as únicas morais. As formas de comportamento violento reflectían un modo de conducirse certamente heterodoxo que evidenciaba o fracaso no proceso de socialización duns valores percibidos como esenciais. Era como se se tivesen invertido as normas da moralidade inconsciente; como se a simple imaxe da realización de actos que se consideraban prohibidos non provocase xa unha reacción autónoma incondicionada que bloquease a súa concreción. Como se, en definitiva, o acto violento se transformase no medio lóxico e racional para o acceso a certo tipo de bens tanto materiais como inmateriais.

Durante varios meses as esperanzas que a victoria electoral da CEDA espertara entre estes homes e mulleres foron suficientes para conter os impulsos máis radicais mesmo no interior da organización xuvenil de Acción Popular Agraria. O discurso do seu máximo dirixente, José Pérez Ávila, continuaba amosando a súa confianza no réxime parlamentario e no rexeitamento da violencia que propugnaban as formacións máis radicais de esquerda e dereita; para el o decisivo era atraer a amplas masas da poboación que, pola forza dos votos, asegurasen a victoria electoral. O avogado ourensán dirixíase a un auditorio que daquela aínda se mostraba refractario ó emprego de modos e formas que consideraban máis propias de xentes de baixa extracción social, de profesionais da disputa tabernaria e a liorta dos baixos fondos; ó cabo aínda había clases na area política¹⁵. Se a nivel do Estado as JAP non se amosaron precisamente partidarias de crear unha sección militar que lle permitise a organización de milicias armadas, en Ourense o elitismo no que pretendían moverse non lles permitía ir máis aló do lucimento do uniforme para a foto oficial de ingreso e da organización de pequenos grupos que protexían ós encargados de pegar a propaganda electoral en vésperas dunha convocatoria electoral. Notable contradicción para quen seguía a proclamar a exterminación do inimigo agardando, quizais, que outros fixesen o traballo sucio.

As deficiencias desta interpretación poráñse de manifesto a medida que se vaían sucedendo os meses, como demostrará a progresiva perda de apoios do catolicismo social e a radicalización de algúns dos seus máximos expoñentes, e, sobre todo, de parte das súas bases. Parte da clave do seu fracaso reside no feito de que enfrontan á acción social do conglomerado esquerdista, na que se dá unha clara interacción entre os seus membros por riba das evidentes diferencias que os separan, a acción moitas veces simplemente colectiva dos sectores dominantes entre os que máis ca unha interacción cabe falar dun esforzo mutuo e simultáneo de individuos que se atopan "illados xuntos" e que non tardarán en interiorizar o fracaso dunha táctica que pasa a percibirse como entreguista e suicida:

"Eso foi en febreiro... En febreiro ganaron as esquerdas, que manipularon os resultados... Despois todo era que si comunismo por aquí, que si '¡viva Rusia!'... E a dereita sen reaccionar... Os do Gil Robles xa non sabían que facer,

¹⁵ Vid. *Jerarquía. Doble política de selección y de masa* [Biblioteca da Deputación Provincial de Ourense (BDPO), Fondo Pérez Ávila]. Documento manuscrito redactado por Pérez Ávila para a I Asemblea Rexional das JAP de Galicia, sucesivamente aprazada dende principios do mes de setembro de 1934.

porque quedaran sen discurso, quedaran co cu ó aire porque agora mandaban os socialistas e non habían quen os parase na rúa. Porque el era moi bo político, tiña unha boa oratoria... Pero non lle saíron as contas porque era moi clerical e eso..., cría que era posible defender relixión e orde pacificamente cando os outros o único que facían eran dar paos e coaccionar a todo o mundo (...); querían a revolución. E este contaba ganar e perdeu, e entón as dereitas desmoralizaron e foi o modo de que moitos se pasasen á Falanxe”¹⁶.

O enfoque *radical-consciente* partía, pola contra, da análise do fenómeno violento como unha manifestación da inevitabilidade da confrontación sociopolítica entre as clases sociais. A presenza das masas en ámbitos tradicionalmente reservados ás clases rectoras era só o preludio do seu asalto definitivo ós mecanismos de toma de decisión política. Para eles, os políticos tradicionais erraban a súa análise porque non concibían que tales manifestacións puidesen agachar unha ameaza directa contra a orde establecida cando o que realmente estaba en xogo nesa loita sen cuartel era todo un xeito de entender a civilización. Non se trataba, xa que logo, dun mero problema de carácter conxuntural, dunha crise pasaxeira do sistema que acabaría por ser metabolizada no seu interior. Era algo que atacaba directamente as bases de sustentación dunha cultura milenaria e como tal a súa dimensión era europea, mesmo diríamos que universal:

“(...) las masas de “metalúrgicos desconocidos”, si Falange no logra remediarlo, van a invadir el continente de la política, como han invadido otros más nobles y menos ostensibles continentes (letras, ciencia, educación), y en su poder los resortes de mando precipitarán el cataclismo de la civilización europea, humana, española”¹⁷.

Os políticos conservadores, incluídos os que se moven nas zonas máis ou menos difusas da fascitización, deben desaparecer ou incorporarse ó movemento que propugna a Falanxe porque son incapaces de ofrecer unha alternativa realista ó avance das masas proletarias atraídas polo mesianismo redentorista do marxismo:

“Ahora sólo queda un dilema: o la revolución marxista o la transformación nationalsindicalista; o la dictadura del proletariado, que mata la personalidad humana, o la organización falangista, que salve al individuo encuadrándolo en el nationalsindicalismo. Porque la buena voluntad de Gil Robles ha sido superada

¹⁶ Entrevista con L.C.G., veciño de Seixalbo (Ourense), realizada en decembro de 1988.

¹⁷ PÉREZ DE CABO, B.J., *¡Arriba España!*, Madrid, Imp. Helénica, 1935, p. 34. Bautista J. Pérez de Cabo foi un home dunha personalidade política moi complexa: durante a Restauración apoiou a candidatura de Calvo Sotelo nas eleccións de 1918 no distrito de O Carballiño para ingresar na ORGA coa proclamación da República. A imposibilidade da formación liderada por Casares Quiroga para articular unha lista minimamente solvente na provincia ourensá levouno a presentar a súa candidatura polo *Partido Republicano Gallego Independiente*; os pouco máis de catorce mil sufraxios que conseguiu, a preto de 45.000 votos do derradeiro candidato electo, e as dificultades para atopar acomodo nalgunha lista determinaron a súa non presentación nas lexislativas de febreiro de 1936 malia que si figura entre os candidatos proclamados. Entre ambos os dous procesos electorais comeza o seu achegamento á Falanxe en contacto con José Antonio Primo de Rivera, quen corrixe a súa versión inicial do libro e lle proporciona abundantes escritos que utilizará no mesmo ata lograr o aval do líder falanxista, autor do prólogo que o precede (vid. *¡Arriba España!..., op. cit.*, p. 10 e 128 n. 1).

por los fenómenos sociales. Pudo salvar a España, pero no se lo permitieron los intereses plutocráticos que lo llevaron al Poder y cuyo sacrificio era indispensable para la obra salvadora. (...). Lástima grande que la juventud brillante de Calvo Sotelo no haya sido iluminada por el *quid divinum* del genio revolucionario. Este joven talentoso y audaz, entendimiento claro y corazón inflamado por el amor de España, incidió en el error gravísimo de identificar la Patria con la monarquía. Y el pueblo se acostumbró a ver un cadáver en la Patria de Calvo Sotelo"¹⁸.

Dende moi cedo estes sectores percibiron que se enfrontaban a formas de acción social que non eran o resultado da ausencia dun axuste entre certos individuos-masa e as normas de conducirse interiorizadas como morais, senón dunha intervención voluntaria e organizada dirixida cara un amplo proceso de transformación das estruturas sociais. As formas pseudodemocráticas utilizadas polos defensores da participación nas institucións constituían un obstáculo para unha correcta etiología do fenómeno, e por eso había que prescindir delas:

"Nuestro movimiento es democrático, y democracia es diálogo. Pero lo que no se nos puede exigir es que descendamos al comadreo de solar o a la disputa de taberna o de café. (...) naturalmente, nosotros no podemos perder el tiempo en discusiones bizantinas con un sistema que es radicalmente falso, inauténtico, y que, además, se envilece todos los días con la hipocresía y el sofisma. Llegará un día, anunciaba Donoso Cortés, en que las gentes, hartas de escuchar el pro y el contra de todas las cuestiones, se derramarán por las calles y plazas y volcarán en el polvo la cátedra de los sofismas. (...). No nos interesa, pues, ni puede interesar a nadie de buen sentido y de afán constructivo, discutir en un Parlamento a título de número con otros números sentados en unos escaños. Allá ellos con su farsa"¹⁹.

O fenómeno violento transcendía, ás veces, do ámbito estrictamente político para adentrarse nos escuros camiños do matonismo, e como tal non era susceptible de ser facilmente controlado polas clases rectoras que conservaban nas súas mans a maioría dos resortes do poder. Pero mentres os anteriores se centraban nos aspectos interpretativos do fenómeno violento, estes comprenderon que o esencial era o seu potencial de transformación –a violencia como requisito indispensable do cambio– e como tal había que atopar novos métodos de control do mesmo; como sintetizara Vegas Latapie, "onde existe un ideal forte, verdadeiro ou falso, xorde unha mística e, tras dela, a violencia"²⁰. Que permanecesen cegos diante desta realidade foi a razón última do fracaso das xuventudes do partido de Acción Popular: fronte á violencia organizada dos seus adversarios non foron quen de opoñer a súa presunta condición de elites e, nin sequera a forza do seu número:

¹⁸ ¡Arriba España!..., *op. cit.*, p. 65.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 41-42.

²⁰ VEGAS LATAPIE, E., "Romanticismo y democracia. III y último. Porvenir de la democracia", en *Acción Española*, 87, mayo de 1936, p. 357.

“Surge en el mundo el Fascismo (...) y en seguida sale el partido populista (...) y organiza un desfile de jóvenes con banderas, con viajes pagados, con todo lo que se quiera menos con el calor juvenil revolucionario y fuerza que han tenido las juventudes fascistas. (...). Aquellas muchedumbres, a su regreso a Madrid, encontraron paralizada la vida ciudadana por orden democrática de los señores marxistas. Los nacionalsindicalistas (...) se cruzaron de brazos para estudiar la lección de virilidad que, sin duda, iban a dar los ¡cuarenta mil! jóvenes japistas. Nuevo desengaño: aquella brillante muchedumbre vertió su capacidad combativa (*sic*) en un escrito de protesta ante el Gobierno democrático liberal que consentía la ‘riposta’ socialista. Los nacionalsindicalistas comprendieron que aquel escrito de protesta era la esquela de defunción de la J.A.P., muerta por falta de capacidad revolucionaria y por ausencia de estilo. (...). El democratismo liberal ha envenenado la vitalidad de otras juventudes (...). A diez mil japistas pueden impedirles una concentración doscientos socialistas; pero diez mil socialistas no pueden impedir un acto a doscientos muchachos de F.E. J.O.N.S.”²¹

Velaí a gran contradicción á que só a Falanxe sabe dar resposta. De primeiras cómpre asumir a necesidade do recurso a violencia como instrumento para derrubar á democracia liberal que conduce irremisiblemente ó acceso das masas á dirección do Estado en substitución das elites. No punto 9º dun libriño tirado na imprenta *La Industrial* de Ourense difundido oficialmente como o “Ideario de Falange Española de las J.O.N.S.” afirmábase con rotundidade que *La violencia puede ser lícita cuando se emplea por un ideal que la justifique. La razón, la justicia y la Patria serán defendidas por la violencia cuando por la violencia –o por la insidia– se les ataque*²². Pero se a violencia é o propio das masas, do número, ¿como conciliar a súa inevitabilidade co elitismo que di predicar a Falanxe? Sorel non só aconsellara a súa práctica ó proletariado senón tamén á burguesía cando se preguntaba “¿Cómo restituir a la burguesía un ardor que se extingue? Aquí es donde el papel de la violencia se nos aparece singularmente grande en la historia, porque puede operar de una manera indirecta sobre los burgueses para llamarlos al sentimiento de su clase?”²³. Sen dúbida os xoves e aburguesados *japistas* aspiraban a encarnar esa resurrección do ardor dunha clase claramente situada á defensiva, pero polo seu egoísmo, polo abandono dos máis excelsos ideais, pola subordinación dos intereses materiais ós do espírito non foron quen de dar solución ó gran dilema plantexado. A solución, xa que logo, non pode ser outra que a *aristocratización da violencia*, o deseño de novos camiños para o ingreso dos desclasados no reducido círculo de elixidos que compoñen a Falanxe:

“(...) no [es] extraña a nuestro estilo cierta tendencia a preferir la acción directa (...) ante la que tendrán que arrodillarse izquierdas y derechas en nombre de sus mismos principios democráticos y, sobre todo, por obra de su propia impotencia (...). Bien están los criterios inspirados por el horror a la violencia, para

²¹ *Ibidem*, pp. 71-73, 83-85 e 101-102.

²² *Ideario de Falange Española de la J.O.N.S.* Ourense, Imp. Enc. La Industrial, s.d., pp. 22-23.

²³ Cit. en RAMA, C.M., *La ideología fascista...*, *o.p. cit.*, p. 114.

las doctrinas que apacientan a las masas con el concepto materialista de la Historia; pero nosotros tenemos y predicamos e imponemos el concepto aristocrático, en cuanto vemos y ponemos la responsabilidad del mando en manos de las élites, y en cuanto tenemos (...) el sentido trágico de la vida. Ahora bien: este sentido trágico es un motor de tanta potencia que, una vez colocado en el corazón de las masas, las aristocratiza e irremisiblemente lleva al Poder a las élites del movimiento. ¿Acaso podrá ser necesaria la violencia para desplazar a la democracia liberal el día que el ámbito nacional se convierta en un inmenso alarido de adhesión a los reconquistadores del alma española? Si es necesaria entonces la fuerza, tanto peor para la democracia, que será quien ejerza la acción directa en nombre de unos principios caducos incapaces de justificar la situación de hecho"²⁴.

Fieis cumpridores, ó cabo, do que José Antonio e Ruíz de Alda denominaran a *dialéctica das pistolas*, copiada do pistolerismo reinante en Barcelona cando Martínez Anido era gobernador da cidade condal²⁵. Velaí as razóns que levan ós falanxistas a non agachar a súa admiración pola disciplina que coidan ver nas milicias obreiras marxistas. A utilización da violencia por parte das esquerdas radicalizadas permite a estes sentirse dobremente agradecidos ós seus rivais. Por unha banda reforzan as súas esencias loitadoras, a súa permanente predisposición para o combate, contribuíndo así a manter o espírito de vixía e alerta na seguridade de que cada provocación atopará sempre a súa xusta resposta, axudándolles a formar non só correligionarios senón auténticos camaradas. Por outra lles permite xustificar unha escalada da confrontación, capital na súa estratexia do *canto peor, mellor*.

"¿Cómo podríamos condenar la violencia si la violencia ruge en las entrañas de todo entusiasmo? Sólo la disciplina, que es atributo de nuestro principio de jerarquía, puede reprimir nuestras ansias combativas. Por eso sentimos cierta simpatía para los marxistas que nos provocan y abren así una compuerta al espíritu batallador de nuestras filas. En el orden de la defensa, nos convertimos siempre de agredidos en agresores y superamos la ley del Talión. Solidarizamos al individuo con la agrupación; y aunque repugnándonos la lucha atómica, la caída de cada uno de los nuestros trae nuestra reacción violencia contra la agrupación asesina"²⁶.

A influencia de George Sorel neste culto ó que os falanxistas denominaban "violencia intelixente" non pode ser máis evidente. Podémola atopar no seu rexeitamento das vías de participación política tradicionais en base a un *realismo* de raíces irracionistas que se enfrontaba claramente coa concepción optimista da política. Está, así mesmo, presente na desconfianza na razón humana e na propia Historia, na importancia atribuída ó papel creador dos individuos-combatentes im-

²⁴ ¡Arriba España!, op. cit. pp. 41, 44-45.

²⁵ DÍAZ, G., *Cómo llegó Falange al poder. Análisis de un proceso contrarrevolucionario*. Córdoba, Ed. Aniceto López, 1940, p. 17.

²⁶ ¡Arriba España!, op. cit. pp. 100-101.

buídos dunha convicción moral e dun entusiasmo que os predestina para transferir ó grupo esa forza instintiva precisa para a loita e, en definitiva, no culto á violencia exercida polos *pesimistas heroicos* dos que falaba o escritor francés. A súa concepción da patria os leva, sen embargo, a superar o marco no que se movía o socioloxismo soreliano para poñer a violencia ó servizo dunhas ambicións heroicas que asegurasen o triunfo do seu peculiar ideal patriótico.

Este grupo, malia ser cuantitativamente moito máis minoritario no Ourense de anteguerra, realizou un diagnóstico moito máis atinado á realidade có anterior; por eso foi capaz de adoptar unha resposta estratéxica de meirande eficacia práctica para os seus intereses. Unha estratexia que non pasaba só por utilizar a violencia contra o inimigo, senón por combinala cun labor de proselitismo e atracción utilizando métodos semellantes ó deste: empregando os seus contactos con algúns patróns para proporcionar traballo, recadando fondos entre afiliados e simpatizantes para socorrer ós camaradas en dificultades, infiltrando seguidores nas organizacións de esquerda, atraéndose acólitos en postos clave como o Exército, a Xudicatura ou a Policía... Para que estas propostas puidesen materializarse na práctica era necesario, naturalmente, contar coa benevolencia, o desinterese ou a incapacidade do Estado para poñer freo á súa exhibición.

3.- A violencia da esquerda

A esquerda tamén empregou dende moi cedo e con bastante profusión o medo á violencia como instrumento de loita política co obxectivo declarado de boicotear os actos de propaganda dos seus contrincantes. Temos abundantes mostras desto en numerosos panfletos que circularon pola capital co gallo da visita dalgún relevante persoeiro das dereitas, como aconteceu días antes da chegada de Calvo Sotelo á provincia. Entre outros epítetos pódense atopar frases como as seguintes:

“Se advierte de la conveniencia de que las mujeres y los niños se abstengan de circular por los alrededores (*sic*) de la casa donde se alojen los hombres de la Dictadura mientras no abandonen esta capital, pues sería doloroso que la sangre de unas víctimas inocentes manchase una jornada que puede ser honrosa”.

“Los coruñeses han propinado a Calvo Sotelo y Guadalhorce el puntapié merecido, ¡¡limitémosles!! (No maltratéis a su perrito ladrador llamado PRIMO. Consideraos de la Protectora de Animales)”. “En La Coruña han sido apaleados Guadalhorce, Calvo Sotelo y Primo de Rivera. Ciudadanos: La dignidad de Orense está en vuestras manos”²⁷.

A medida que avanzamos cara o final da República a utilización deste tipo de propaganda irá medrando tanto en intensidade como en profusión de ameazas

²⁷ Algúns destes panfletos orixinais poden consultarse no Fondo Ben-Cho-Shey-Caixa “Política” (BDPO)).

dirixidas contra os asistentes ós mitins dos seus rivais, especialmente unha vez que a Falanxe fai a súa entrada na escena política:

“Aquí a Falanxe era forte, e entón, cando foi das eleccións do trinta e seis, non sei se foi a finais do trinta e cinco ou xa no trinta e seis... O caso é que fixeron un mitin... Anduveron por todo o pobo poñendo pintadas para que a xente fose, e entón nós dixemos... pois... de boicotealo. Había un que traballaba nunha imprenta e fixo unhas follas de cores para repartir entre a xente nas que lles chamabamos de todo... E tamén creo que se chamaba ós de izquierdas das parroquias de por aquí, de Carballiño, de Punxín... Pois para que viñeran a mallar neles, porque non se podía consentir que os que mataban obreiros por toda España... Que despois tamén os mataron aquí... Aquí abaixo ben cerca morreron dous... ¿Me entende? ¡O que querían era provocar para que a xente se botase...”²⁸.

A FAI ourensá representa entre as formacións de esquerda o exemplo máis acabado das posicións a prol do uso da violencia cun sentido claramente político. Malia o seu reducido número e a progresiva perda de importancia da folga revolucionaria de matiz sindicalista en beneficio da de corte insurreccional propugnada polos comunistas, os seus dirixentes mostráronse especialmente activos entrando, a partires da primavera de 1936, nun proceso de clara radicalización²⁹. Como os comunistas, a FAI foi quen de organizar un servizo de espionaxe dos elementos fascistas en diversos concellos da provincia, aínda que sempre lastrada polo escaso número da súa militancia. Así nolo demostra un interesante documento en forma de carta remitido dende a organización ourensá ó daquela secretario da Casa do Pobo de Entrimo, Antonio González Álvarez na que se sinala que

“Nos comunicas en tu anterior carta que en Entrimo y Lovios no hay peligro ninguno y no crees en tales amenazas. Bien, pues nosotros te advertimos que estamos mejor enterados que tu y por lo mismo te decimos que avises a los compañeros que vigilen a los elementos fascistas mejor, pues tu no debes mezclarlo en nada por que (*sic*) eres de sobra conocido”³⁰.

Ó mesmo tempo, a devandita misiva infórmanos dese proceso de radicalización así como da superposición das relacións de veciñanza e amizade nas aldeas coas relacións de índole política e como, con frecuencia, as primeiras se impuñan sobre estas últimas:

²⁸ Entrevista con A.F.S., veciño de Maside, realizada en xuño de 1994.

²⁹ Compárese esa escasa relevancia cos serios problemas de orde pública ocasionados polos anarcosindicalistas na rúa na Zaragoza da II República descritos por R. Burillo, para quen a súa presenza se converteu en obseciva para as autoridades, minando o prestixio do réxime polos abusos represivos cos que se intentou contrarrestar e obstaculizando a estabilidade do proxecto reformador republicano (BURILLO GIL, R., “La irrupción de las masas y la respuesta desde el poder en la Zaragoza de la II República. Violencia política, cárcel y muerte”, en *Actas del V Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*. Valencia, Fundación Cañada-Blanc, 2000, p. 288).

³⁰ AGMO, causa 478/1936, fol. 5. O documento ten a data do 10 de xullo de 1936. A carta foi empregada como proba de cargo contra o citado secretario no devandito sumario debido a que un xastre portugués afincado en Entrimo, atopouna no peto dunha chaqueta que aquel lle levara a achazar e que logo entregou a un coñecido comerciante dereitista, que foi o encargado de facerlla chegar ós carabineiros a mediados de agosto.

“Ya sabemos quien es el jefe [de los fascistas] y en cuanto creamos oportuno daremos la orden de detención. Pero si esperásemos a que tu lo denunciases me parece que podría estar tranquilo ese individuo, porque tu eres muy considerado y debes pensar que ellos no lo son contigo si pudieran hacer lo que les diera la gana. Ya sé que ese muchacho es tu amigo y que no le quieres hacer daño, pero aquí estamos nosotros para vigilar. De esos otros ya nos ocuparemos, pero como tu no quieres violencias entonces hemos acordado esperar a que tu ordenes lo más oportuno. Pero en caso que ellos atenten contra alguno de vosotros ya sabes que entonces destacamos a tres ó (*sic*) cuatro compañeros de esta agrupación para que les apliquen la ley de la pistola. Esto es algo violento y no es de tu agrado. Pero debes de pensar que antes empezaron ellos aquí en Orense y que nosotros no somos tan incautos como los compañeros comunistas; por encima de todo está la Confederación y la causa sindicalista. Por última vez te advertimos que si tu no quieres comprometerte nos avisas y entonces delegamos en otro camarada. Por eso no nos parece mal tu actitud pasiva; estás en tu pueblo y tienes consideraciones. No nos olvidamos por eso de tu valor de otras ocasiones y de sobra tienes demostrada (*sic*) que no te importa la muerte. (...) Y no te olvides que si tu caes o es atentado el compañero número 42 aquí estamos nosotros para vengarte porque ya hemos estudiado bien la lista”³¹.

Algúns militantes do Radio comunista local e os xoves socialistas máis radicalizados tamén deron abundantes mostras do seu gosto polas manifestacións violentas. En especial os primeiros atopábanse fortemente influenciados polo novo mito revolucionario leninista, atraídos polo rigoroso análise realizado polo ruso no tocante ós instrumentos de consolidación e, sobre todo, de erosión do poder mediante unha acción subversiva perfectamente planificada e executada. A obsesión por minar as bases de cimentación do Estado lles levaba, en primeiro lugar, a atacar ós seus máis efectivos instrumentos represivos. A Garda Civil foi branco favorito das críticas dos mozos comunistas dende os primeiros tempos da República: na edición correspondente ó 1 de setembro de 1931 do semanario comunista *Soviet*, Eduardo Villot Canal publicou un artigo no que se afirmaba que os gardas mataban obreiros por cincuenta pesos “y se emborrachaban con sangre del pueblo constituyendo la vergüenza de España entera”, o que lle valeu unha condena de tres meses de arresto maior por injurias graves³². Aínda máis eficaz era a infiltración de elementos no interior destas estruturas represivas co obxectivo de erosionar a disciplina e a rixida xerarquización que constituían a clave da súa efectividade contrarrevolucionaria, todo esto combinado cunha eficaz propaganda antimilitarista. Na mesma liña facíanse cíclicos chamamentos a obreiros e campesiños para que se negasen a pagar tributos a un réxime burgués que logo os

³¹ *Ibidem*, fols. 6-7. Entre esas “otras ocasiones” cómpre citar o enfrontamento que tivo co comandante do posto da Garda Civil en marzo de 1936 co gallo da detención dun significado dirixente esquadrista portugués; o de Entrimo dirixiuse ó mando da Benemérita “en tonos violentos y amenazadores, diciéndole que aquí mandaba el comunismo y no Gil Robles; y al replicarle (...) que le detenía por tratarse de un extranjero indocumentado, el Antonio dijo en tono altivo que los comunistas no reconocían fronteras.” (*ibidem*, fol. 20).

³² Libro de sentencias da Audiencia Provincial de Ourense correspondente ó ano 1931.

empregaba para esmagar a acción social das clases populares, a un goberno que mesmo no período social-azañista era visto como un instrumento opresor dos traballadores³³.

En segundo lugar, defendían a necesidade de crear un contrapoder político que minase a lexitimidade social do Estado mediante a creación de organismos que desempeñasen un papel semellante ó que cumpriran os soviets no proceso revolucionario ruso. Finalmente, a acción insurreccional debía articularse arredor duns grupos armados –as milicias obreiras e campesiñas, xermolo do mítico Exército Roxo– dirixidos pola vangarda obreira –o partido, naturalmente– dispostos a enfrontar a batalla final contra o Estado opresor como paso previo para o establecemento da dictadura do proletariado, o que se xustificaba cumpridamente porque a República do 14 de abril seguía en mans dos mesmos opresores de antano:

“El pueblo ambiciona la República del proletariado y a la conquista de ella nos dirigimos. La otra, la que vino para seguir con las mismas lacras, con los mismos viudos de la monarquía fallecida, esa la derrumbaremos en la calle; a es la despedazaremos junto con sus burgueses defensores. Queremos una República de obreros y campesinos; gobernada por obreros y campesinos. No vaciléis camaradas. La hora de la completa liberación se acerca”³⁴.

Ó cabo non era moi diferente o papel que os cachorros socialistas manifestaran como desiderátum no IV Congreso das JJ.SS. celebrado en febreiro de 1932: uns grupos de choque concibidos como o embrión dun exército popular na máis fiel tradición bolxevique. Este plano de asalto ó poder era ben diferente ó seguido polos partidos fascistas, máis proclives a combinar a alianza circunstancial cos gobernos e as forzas conservadoras –velaí a oferta de colaborar con radicais e cedistas na desarticulación do movemento folguístico de outubro do trinta e catro–, coa utilización da violencia selectiva contra os seus inimigos ideolóxicos. De todos os xeitos, como salientou o propio E. González, os grupos de esquerda, incluído o comunismo ortodoxo, acabaron por impregnarse da táctica violenta do fascismo adoptando medios similares de combate nas rúas e relegando a un segundo plano o seu obxectivo insurreccional³⁵. Naturalmente, as características socioeconómicas da provincia non a convertían no mellor campo posible para a implementación práctica do deseño teórico leninista de toma do poder máis aló do emprego da retórica revolucionaria e da loita polo control escénico da rúa. Neste punto son

³³ O propio Villot Canal foi xulgado pola colocación dun panfleto na Praza da Constitución na segunda quincena de maio de 1932 que apuntaba nesta dirección “Hermanos del campo: Los trabajadores de la ciudad os invitan a que no paguéis un solo céntimo de tributos al Gobierno de caciques, de curas y de Guardia Civil. ¡Abajo el Gobierno asesino del Pueblo! ¡Mueran los verdugos de los trabajadores! ¡Viva la juventud comunista obrera y campesina!” A diferenza do caso anterior resultou absolto por falta de probas (ACO, Libro de sentencias correspondente a 1932).

³⁴ “Preparémonos para la lucha”, *Soviet*, 25-X-1931; artigo atribuído a Eduardo Villot. No mesmo número Marcelino Ledo Limia, irmán de Fernando, concelleiro socialista de Ourense, publicaba un artigo facendo un chamamento a obreiros e campesiños nos seguintes termos: “(...) a la lucha sin demora, sin perder ni un segundo, echándonos el lazo de unión y salir todos juntos y aplastemos los obstáculos que se nos presenten. Destituyamos a los que nos estorben, a los traidores que son los que sostienen la presente sociedad que no profesa amor humanitario a sus semejantes”.

³⁵ GONZÁLEZ CALLEJA, E., *El máuser y el sufragio...*, *op. cit.*, p. 644.

moito máis obvias as similitudes formais da súa estratexia coa desenvolta pola Falanxe ca coa seguida polos faístas, limitada esta última exclusivamente a actuacións de carácter individual pola súa escasa incidencia entre as masas: ambos os dous irreconciliables inimigos coincidiron en que a acción subversiva debía ser levada a cabo por minorías armadas que actuaban baixo a cobertura de partidos moi xerarquizados. Neste punto é onde cobraba singular importancia a idea de *grupo*, xa fose baixo a forma das escuadras falanxistas ou das células comunistas:

“(...) se acompañaba frecuentemente de otros conocidos marxistas (...) con los que formaba grupos que se dedicaban a alterar la vida ciudadana y el orden, provocando frecuentes altercados en los cafés y haciendo víctima (sic) de sus insultos a las personas de orden, siendo detenido en una ocasión por apalearse en compañía de otros que no pudieron ser identificados a un afiliado de Falange (...). Publicamente (sic) alardeaba de que había que acabar a tiros con todos los fascistas, y que si por el fuera ya habrían pasado a mejor vida los ricos y todos los curas de la provincia”³⁶.

Esta auténtica *cultura da forza* á que foron tan sensibles amplas capas sociais na Europa de posguerra acada a súa máxima expresión nas milicias, pero a imposibilidade de desenvolvelas no senso estricto do termo é determinante para que no caso ourensán o verdadeiramente relevante dende o punto de vista práctico sexa ese “grupo” que só o gusto pola formación paramilitar leva a que os seus promotores o cualifiquen de “escuadra”, no que tenden a integrarse sempre os mesmos camaradas. Todos acoden ó mesmo café, bar ou centro obreiro, onde xéranse e reconfiguran verdadeiras contraculturas que contribúen a soldar cada vez máis os lazos que os unen. Estes espacios cumpriron un importantísimo papel como axentes socializadores nos que uns e outros, entre o xogo e a bebida, comentaban as novas da prensa, lían libros e se construían a si mesmos como homes dispostos á acción revolucionaria dun ou doutro signo. É no seo deste núcleo onde se desenvolven todas as estratexias de presión sobre contrarios e indiferentes, tanto para atraelos ós seus postulados como para bloquear as súas posibilidades de resposta. Neste punto o recurso ó *medo* é algo do que os informes das forzas da orde dan conta con mecánica precisión, utilizado, por exemplo, como mecanismo para forzar a afiliación dos campesiños ás sociedades agrarias controladas pola esquerda: un escrito da Garda Civil, entre os moitos que se poderían citar, afirmaba que José González González, dirixente da sociedade que agrupaba ós veciños de Outeiro-Cudeiro (Canedo), “era de los que infundían ‘miedo al Coco’ (...) y expulsador de varios socios que no sentían tan profundamente las ideas comunistas como él y no se prestaban a obedecer mandatos de sabotaje”³⁷.

Todas estas formas nos introducen de cheo na cuestión da *violencia simbólica*, pois é evidente que o emprego da forza non esgota as diferentes manifestacións da violencia política. O medo ou a autocensura son outras tantas formas baixo as que esta pode presentarse, como tamén o son diferentes mecanismos de presión psicolóxica que poden ser empregados tanto para forzar como para paralizar a

³⁶ Informe de conducta de J.V.L. (AGO, expediente s/nº).

³⁷ AGMO, causa 1.365/1936, fol. 134v.

mobilización política. As concentracións, as marchas e os desfiles destes grupos reforzan o espírito de camaradería dos que participan en tales actos, pero tamén serven para forzar ó proselitismo ó tempo que son percibidos como unha ameaza latente para *os outros*, obrigados así a redefinir as súas estratexias: ou adoptan idénticos instrumentos para equilibrar a loita ou se verán na obriga de paralizar as accións previstas, cumprindo así unha función inhibitoria que debe ser axeitadamente valorada. Finalmente, estes usos violentos de baixa intensidade funcionan como unha especie de válvula de seguridade que fai innecesario o recurso permanente á forza, algo que os actores en conflito deben poñer especial coidado á hora de administrar polos evidentes custos –reacción defensivo-represiva do Estado– que para eles ten acudir ó que sempre é percibido como *ultima ratio* do xogo político.

A exaltación da violencia xorde, asemade, dunha necesidade que ven imposta polo peculiar xeito de entender a propaganda política durante o período de entre-guerras, situación polo demais común a todas as febles democracias europeas que coñeceron o triunfo de sistemas dictatoriais naqueles anos. O Ourense republicano amosa con claridade que os falanxistas souberon adaptarse con meirande facilidade a esta realidade, se cadra porque a solución xa fora ensaiada con éxito durante a República de Weimar polos seguidores de Hitler, quen se ocupa detidamente dela nas páxinas de *Mein Kampf*. En efecto, como acontecera na Alemaña anterior a 1933 era relativamente frecuente que a esquerda marxista ourensá se confabulase para que ós actos de propaganda dos seus rivais acudise o máis selecto e concienciado do proletariado para descargar o seu puño sobre a “canalla contrarrevolucionaria”. Non había lugar entre as forzas “anti-sistema” para a libre e pacífica confrontación das ideas, para o imperio da palabra e a forza da convicción; cada acto público de propaganda do rival era unha ocasión propicia para autoafirmar as propias conviccións e calibrar as posibilidades de impoñerse pola forza:

“En una reunión celebrada en el local destinado a casa del Pueblo el pasado enero, alentó a sus correligionarios para que acudiesen armados de palos y hoces al mitin que las derechas pensaban celebrar en la vecina población de Cudeiro, para impedir su celebración y atemorizar a los electores de este partido (...), manifestando también que la revolución solo triunfaría si los tibios eran apartados y las masas aniquilaban a la reacción derechista”³⁸.

A necesidade de organizar cos seus propios efectivos a protección das súas asembleas e actos de propaganda nun intre en que os falanxistas non espertaban demasiado entusiasmo na coalición gobernante, por moi reaccionaria que se a quixese pintar, foi un factor determinante para que do plano teórico se pasase ó dos feitos. O líder nazi sentenciara con acerto que “jamás se puede contar con el amparo de las autoridades oficiales, al contrario, la experiencia nos enseña que estas favorecen siempre al elemento perturbador. Porque todo el éxito de la acción oficial consiste, cuando mucho, en disolver una reunión, es decir, impedirla

³⁸ Informe de conducta de A.R.V. asinado o 11 de febreiro de 1936 incluído no seu expediente persoal (ACO, expediente s/nº).

totalmente; en realidade non era outro o propósito e obxecto de nosos adversarios al venir a provocarnos”³⁹. Resulta doado ver os claros paralelismos que existen entre as páxinas dedicadas por Hitler a describir o papel das milicias nos mitíns e xuntanzas do partido coas que Meleiro consagra a narrar os enfrontamentos habidos co gallo dun acto de propaganda da Falanxe en Carballiño:

“Comenzó el acto en ambiente de terror. Las más aguerridas escuadras de la primera línea (...) formaron aquel día contra el marxismo. En el escenario, detrás de los oradores. En la sala, escoltando el banderín, y convenientemente repartidos por los pasillos. Ante las puertas exteriores, la multitud, atemorizada por los marxistas, sin atreverse a entrar.

Comenzó a hablar el camarada Agapito. A poco penetra en el local una masa de mozalbetes marxistas bastante nutrida. Se veía a las leguas que constituían unidades de milicias en formación tumultuosa, con sus jefes al frente... Milicia contra milicia. (...) Al fin, el enemigo se cansó de que le tomase el pelo un orador falangista (...). Uno de ellos, el mandamás, se subió a un banco y exclamó indignado: ‘¡Esto no se aguanta ni un minuto más, camaradas! Los fascistas, asesinos de obreros indefensos, ofenden nuestros ideales revolucionarios, ¿Consentiréis, camaradas?...

No pudo terminar. Barja había dado la orden de ataque y éste fue fulminante. En unos segundos, aquella voceadora masa marxista desharrapada se vió (sic) derribada, golpeada, pisoteada, pulverizada. (...) Se hicieron al enemigo nueve heridos. (...) En vista del balance, para protegernos, el delegado de la autoridad suspendió el acto”⁴⁰.

A pesares deste tipo de actuacións que revelan a existencia dunha estratexia planificada e non de meras actuacións máis ou menos irracionais e espontáneas, coidamos que os marxistas e anarquistas ourensáns, unha vez superados os ecos de outubro de 1934, non actuaron na rúa cuns obxectivos tan ben definidos e precisos como os falanxistas, especialmente a medida que avanzamos cara xullo de 1936. Ambos os dous coincidían na importancia da apropiación deste espazo simbólico como medio para *facerse notar* e como instrumento de propaganda, pero mentres estes últimos –cando menos os seus dirixentes máis conscientes, se entendemos por tal os que mellor servían ós intereses da dereita clásica– chegan a utilizala ó servizo dunha estratexia de debilitamento do réxime republicano, a esquerda traballa con outros parámetros. Cando as milicias obreiras se permiten

³⁹ HITLER, A., *Mi lucha*. Barcelona, Antalbe, 1984, p. 232.

⁴⁰ MELEIRO, F., *Anecdotario...*, pp. 131-132. Hitler narra a primeira actuación das súas seccións de asalto en novembro de 1921 nos seguintes termos: “Mis adversarios se apiñaban en apretado montón y trataban de apuñalarme con la mirada. (...) Al cabo de una hora y media, aproximadamente, se dio la señal. Resonaron algunas airadas exclamaciones y un sujeto trepó súbitamente a una silla gritando ‘¡Libertad!’. (...) En pocos segundos, el local se pobló de una turba frenética y delirante por encima de la cual volaban como granadas, incontable cantidad de botellas de cerveza. Aquí se destrozaba una butaca, allá repercutía el estrépito de un cristal que se hacía añicos y por doquier se oían imprecaciones y lamentos (...) mis tropas de asalto (...) cayeron una y mil veces sobre los enemigos, comenzando, literalmente hablando, a barrerlos de la sala. (...) al final éramos dueños de la situación (...). En el instante de terminar la demostración, penetró de improviso excitado un teniente de policía, quien agitando los brazos bramó: ‘¡Se suspende la asamblea!’ (*Mi lucha...*, op. cit., p. 239-241).

rexistrar na rúa a coñecidos dereitistas ou esixir un salvoconduto a pacíficos viandantes non sempre buscan provocar a súa indignación para canalizala contra as autoridades pretextando a súa incapacidade para garantir a orde; tampouco pretenden substituír ós axentes da autoridade por milicianos propios para quebrar o monopolio estatal da represión nin asegurarse ámbitos de indemnidade para subverter ó Estado e crear as condicións obxectivas para unha toma revolucionaria do poder, malia que a imaxe que crean nos seus rivais sexa, precisamente, esa. Actúan, preferentemente, porque están convencidas de que as forzas de seguridade están en conivencia cos “fascistas”, que os gardas toleran que os dereitistas porten armas mentres a eles se lles persegue sañudamente, que é preciso facelles ver ós elementos reaccionarios que o proletariado organizado está alerta e non permitirá que se trame a súa aniquilación sen opoñer resistencia. Cando malían a un fascista ou se enfrontan a tiros coas escuadras falanxistas se busca a inutilización ou a eliminación dun inimigo declarado, pero non se persegue, conscientemente, provocar unha reacción contra das institucións republicanas, veña esta dos seus acólitos ou dos seus contrarios.

4.- A incidencia real do culto á violencia e a estratexia da súa amplificación

De acordo coa coñecida clasificación de G. Sartori, a II República española caracterizaríase pola existencia dun sistema de partidos de *pluralismo polarizado* debido á existencia dun número amplo de partidos que posúen o que este estudioso denomina “utilidade de coalición”, toda vez que ningún deles acada, polo xeral, unha terceira parte dos sufraxios⁴¹. Como característica distintiva desta modalidade de confrontación partidaria, Sartori sinala, entre outras, a “presencia de *partidos antisistema* importantes”, entendendo por tal aqueles que socavan a lexitimidade do réxime dende o momento en que non pretenden cambiar o goberno senón o mesmo sistema político por non compartir os valores que o inspiran⁴².

⁴¹ O propio sistema electoral favorecía que os partidos políticos máis pequenos visen ampliado o seu *potencial de utilidade*. A lei electoral premiaba, se cadra dun modo excesivo, as coalicións, o que debería ter favorecido o bipartidismo; a realidade práctica, sen embargo, foi xustamente a contraria. A isto habería que engadir o feito de que o sistema de listas adoptado non permitía coñecer con exactitude a forza real de cada unha das opcións que se presentaban formando parte da mesma plataforma. Cfr. SARTORI, G., *Partidos y sistemas de partidos*. Madrid, Alianza, 1992, p. 164 (orix. de 1980; citamos pola 2ª edición ampliada). Engadamos no caso español a propia debilidades das forzas republicanas, apresuradamente organizadas en forma de partidos políticos sen prestar demasiada atención á formación ideolóxica dos seus militantes.

⁴² *Ibidem*, pp. 165-167. Velaquí a gran aportación de Sartori ó estudio dos partidos políticos: ó engadir ó criterio numérico de M. Duverger (cfr. *Les partis politiques*. París, Librerie Armand Colin, 1951; citamos pola 10ª reimpresión española) o factor dinámico da polarización ou distancia entre os partidos, introduce a análise do factor *competencia* tanto no marco do espazo político propiamente dito (“de competencia estreita” que determina unha polarización baixa e unha política agregativa, e “de competencia ampla” nos que a polarización e o conflito resultan moi elevados) como da dirección desa competencia (“centrípeto” ou “centrífugo” dependendo, respectivamente, de se esta se dirixe cara o centro moderado ou cara o extremos radicalizados). Vid. asemade, PANEBIANCO, A., *Modelos de partido*. Madrid, Alianza, 1990.

Sen embargo ¿como podemos *medir* a “importancia” de tales “forzas antisistema”. O politólogo italiano non responde satisfactoriamente a esta cuestión, e mesmo podería parecer que aquela só se pode avaliar en función dos resultados electorais obtidos. Nese caso, chegaríamos á conclusión de que o pluralismo polarizado existente na II República non era tal ó faltar un dos seus elementos esenciais: nas lexislativas de 1933 o PCE obtivo un único escano –Cayetano Bolívar, que figuraba entre os máis senlleiros representantes do que se deu en chamar o “revolucionarismo pequenoburgués– fronte ós dous de FE–José Antonio e Francisco Moreno Herrera, o marqués de la Eliseda. En 1936 os comunistas obtiveron entre 14 e 19 deputados segundo as diversas fontes⁴³, e FE non conseguía traducir en escanos os seus arredor de 50.000 votos.

Na nosa opinión, a clave reside na *capacidade de intimidación* que estas dúas forzas exercían sobre o conxunto do sistema e, sobre todo, na *percepción* que delas se tiña no conxunto da sociedade: ó competir polo control duns recursos similares diante das dificultades para acceder en condicións vantaxosas ás oportunidades políticas en xogo, estaban condenados a practicar unha violencia horizontal de signo liquidacionista antes de atoparse en condicións de lanzar un desafío directo ó poder. Ambos os dous factores non fixeron outra cousa que condicionar cara os extremos –que, precisamente, eran os máis febles e minoritarios– as estratexias políticas de coalicións e partidos como a CEDA e o PSOE. A primeira porque ó pactar con RE, presionada á súa vez polo radicalismo falanxista, situou en contra dela a todos os que sentían o ideal republicano aínda que non se sentisen de esquerda. Os socialistas porque a radicalización do seu sector máis esquerdista beneficiaba ó PCE, que tiña depositadas en el parte das súas esperanzas de exercer un papel máis activo na política governamental española. Unha polarización que, por tanto, non debe medirse en termos de competencia partidista senón de loita entre diferentes concepcións ideolóxico-políticas que, con frecuencia, presentábanse como intransixentes. Era o que J. Tusell denominou en referencia ás eleccións de febreiro do 36 a “loita entre dous medos”⁴⁴, o choque entre dúas civilizacións, unha que trataba de ganar posicións e outra que defendía a súa secular posición de preeminencia. Isto é o que explica, en definitiva, a debilidade dos partidos de centro nas eleccións de febreiro: os sistemas de pluralismo polarizado non son incompatibles coa existencia de partidos de centro capaces de acceder ó goberno como demostrou K. Von Beyme para o caso de Finlandia⁴⁵. O problema en 1936, como aconteceu nos estertores da Alemaña de Weimar, residía en que a competencia entre a dereita e a esquerda, articuladas en dúas coalicións antagónicas,

⁴³ Vid., p. ex., PASCUAL, P., *Partidos políticos y constituciones en España*. Madrid, Fragua, 1986, pp. 176-179; as informacións de prensa coincidiron ó longo de toda a campaña en sinalar que nas listas da coalición só figuraban 14 candidatos comunistas (cfr. *Galicia*, 6-II-1936, p. 5). O escrutinio oficial semella que asignou ó PCE 17 escanos e só 13 ó Bloque Nacional, o que pon de manifesto a debilidade estritamente numérica dos partidos máis fondamente antisistema (cfr. SEVILLA ANDRÉS, D., *Historia política de España (1800-1967)*. Madrid, Editora Nacional, 1968, p. 519). Mesmo semella evidente que o PCE non tería obtido esta representación parlamentaria de non figurar os seus candidatos dentro das listas do Fronte Popular, o que ven a incidir aínda máis na debilidade das forzas antisistema cara febreiro de 1936.

⁴⁴ TUSELL, J., *Las elecciones del Frente Popular*. Madrid, Edicusa, 1971, p. 318.

⁴⁵ VON BEYME, K., *Los partidos políticos en las democracias occidentales*. Madrid, Siglo XXI, 1986, pp. 331 e ss. Tamén en V. Bogdanor se chama a atención sobre as deficiencias do modelo descrito por Sartori para a análise do centro político (vid. *Enciclopedia de las Instituciones Políticas*. Madrid, Alianza, 1991, p. 549).

non deixaba espazo para que as posicións centristas e moderadas –máis fortes do que os acontecementos posteriores revelan– se traducisen en sufraxios, moito máis cando o *portelismo* –por moi loable que puidese parecer a súa pretensión de apontoar á República– lembraba moito máis ó pasado cá unha auténtica alternativa de futuro⁴⁶.

Esta situación vai a condicionar o forte grao de ideoloxización ou, se se quere, de radicalismo que amosan a Falanxe e os comunistas no Ourense de preguerra. Nun sistema de pluralismo polarizado como o descrito anteriormente, os partidos políticos –moito máis se son de pequena dimensión e se saben excluídos da posibilidade da alternancia– deben esforzarse por agrandar as diferencias ideolóxicas e de actuación que os separan do resto, fuxindo neste eido de calquera posición de pragmatismo. Isto esixe, ademais, que os seus seguidores sexan sometidos a un forte proceso de adoutramento durante o que se exaltan, precisamente, eses elementos diferenciadores. Diríamos que, máis ca de facer afiliados, o que se pretende é formar crentes. Existe, xa que logo, unha asunción consciente e racional dos riscos derivados da polarización: ó saberse imposibilitados para acceder ás tarefas de goberno e ver dificultada a súa incorporación en condicións vantaxosas nas listas das respectivas candidaturas, a lóxica política os conduce a afondar nun radicalismo irresponsable, sabedores de que non terán ocasión de responder dos seus actos dende unha sólida presenza institucional. Velaí a razón da constante exhibición de símbolos propios por parte de cadansúa destas formacións e a explicación do porqué a violencia recíproca incrementábase precisamente naquelas ocasións nas que as circunstancias favorecían que estes elementos tivesen unha proxección social maior da habitual: manifestacións obreiras, desfiles falanxistas, enterros de caídos dun e doutro bando... Daquela, prodúcese unha inflación non só da linguaxe política senón tamén da súa praxe fora das canles institucionais, e as estratexias de liquidación acaban por substituír ás normas de competencia.

No caso ourensán as razóns apuntadas pesaban de xeito aínda máis decisivo do lado da Falanxe polo acusado predominio do calvosotelismo e a relativa forza do PCE⁴⁷. Neste contexto o grupo falanxista local non podía máis ca acentuar estas estratexias de diferenciación, precisamente naquel punto onde a dereita máis reaccionaria aínda titubeaba sen comprometerse a fondo: a violencia na rúa. ¿Que lle podía ofrecer a minúscula Falanxe ourensá ós partidarios de Calvo Sotelo e ós sectores ultraconservadores da cidade a partires do ano 1935 e antes das eleccións de febreiro de 1936? Fundamentalmente o control da rúa, pero tamén a des-

⁴⁶ Os pormenores deste experimento e os ataques que recibiu tanto dende a dereita como dende a esquerda poden seguirse en JUANA, J. de, *La posición centrista durante la Segunda República (El periódico AHORA, 1930-1936)*. Santiago de Compostela, Servicio de Publicacións da U.S.C., 1988, pp. 280 e ss.

⁴⁷ X. Costa Clavell atribúe ó PCE oito mil militantes na provincia nas vésperas da sublevación (vid. *Las dos caras de Galicia bajo el franquismo*. Madrid, Cambio 16, 1977, p. 76); Santiago Álvarez reduce esta cifra a dous mil no mes de marzo de 1936, o que situaría a Ourense no quinto lugar do Estado despois de Madrid, Sevilla, Asturias e Valencia (vid. ÁLVAREZ, S., *Memorias I. Recuerdos de infancia y de juventud (1920-1936)*. Sada-A Coruña, Edicións do Castro, 1985, p. 165), cifra que da por boa X.M. Núñez (vid. "O contexto sociopolítico de Galicia no tempo de Blanco Torres", en VV.AA., *Roberto Blanco Torres. Xornadas de alerta e agonía*, pp. 23-54, Vigo, Xerais, 1999, p. 48). Portela Valladares sinalaba que o peso dos comunistas no conxunto do Estado non estaba tanto na súa forza numérica como no feito de que "llevaba inherentes la organización, y los métodos que le inspiraba el Komintern (...)" (PORTELA VALLADARES, M., *Memorias* (ed. ó coidado de J.A. Durán). Madrid, Alianza, 1988, p. 214).

mobilización das potenciais clientelas do adversario. Velái a súa gran baza: os seus adversarios están organizados para a actuar na vida civil –están afiliados a un partido, cotizan a un sindicato, mercan unha prensa determinada– pero, agás dunha reducida minoría comunista e socialista e un grupúsculo faísta, carecen da formación e dos recursos necesarios para afrontar o tipo de loita que lles imponen os fascistas.

Como proba do éxito deste planeamento podemos lembrar aquí o proceso de atracción que a Falanxe ourensá exerceu sobre os *japistas* xa dende antes da sublevación militar. Foi o calvosotelismo o que fracasou no que hoxe denominaríamos *catch-all tactics*; é dicir, nin a posición dominante de RE na provincia nin a da CEDA a escala estatal foron quen de provocar un “efecto aluvión” sobre os falanxistas, senón que foron estes os que seduciron a parte da escasa xuventude dos primeiros, o mesmo ca aconteceu cos xoves seguidores de Gil Robles máis radicalizados. Naturalmente o fixeron cando houbo que modificar as regras de xogo por decisión desa mesma dereita despois da victoria dos seus competidores, proceso que pode seguirse perfectamente noutras partes do Estado e de Galicia⁴⁸.

Por eso a efectividade real da violencia vai máis aló do que os datos cuantitativos amosan e a vertente simbólica da violencia non se esgota nas manifestacións anteriormente descritas. Como parte esencial da mesma estratexia cómpre referirse á construción e recreación dunha imaxe destinada a axigantar os seus efectos diante dos ollos dos seus militantes. A dereita e a esquerda máis radicalizadas entraron pronto nesta dinámica de *acción-reacción* que só podía concluír coa eliminación, se non física, si cando menos *sociosimbólica* do adversario. Pero foi a dereita a que sacou o maior partido desta *amplificación da violencia* ó conseguir que unha parte substancial das masas neutras identificasen como máximos responsables do caos e a anarquía ás forzas obreiras, e non só ás propiamente revolucionarias senón tamén ós grupos reformistas e mesmo republicanos. A constitución da Fronte Popular proporcionou a escusa perfecta que estes sectores estaban agardando para que no imaxinario colectivo se asumise maioritariamente unha asociación longamente buscada.

Nesta liña se pretende amosar a omnipresencia da violencia a nivel espacial: non se trata só de pequenas illas onde grupos de incontrolados se impuxesen sobre os pacíficos cidadáns defensores da orde e a paz social. Eran as cidades, as vilas, as aldeas, mesmo os lugares máis afastados os que estaban ameazados pola anarquía. Os xornais, os panfletos, as octavillas e folletos e, sobre todo, os rumores, que circulaban cunha rapidez sorprendente, contribuían a comprimir aínda máis un espacio frecuentemente manipulado e distorsionado. A importancia que a prensa tiña para estes grupos se demostra nos incidentes habidos na cidade de Ourense entre falanxistas e marxistas cando os voceadores e algareiros –case sempre nenos– de ambos os dous grupos se disputaban o control da rúa para facer chegar ó público as súas publicacións.

⁴⁸ O simpatizante lucense, moi próximo a FE y de las JONS, Ricardo Sindín Roel, escribía a Salgado Biempica nuns termos que non deixaban lugar a dúbidas sobre a opción por unha meirande radicalización das dereitas antirrepublicanas logo do fracaso de febreiro de 1936 (vid. e NÚÑEZ SEIXAS, X.M. e E. GRANDÍO SEOANE, “Clientelismo político y derecha autoritaria en la Galicia de la II República: una aproximación a través de la correspondencia de Calvo Sotelo”, en *España contemporánea*, n.º12, 1997, pp. 67-88; vid. 80-81).

Con todo, nunca se insistirá suficientemente no papel esencial dos díxome-díxome ó servizo dunha estratexia política, primeiro para facer deslucir os actos dos contrarios e máis adiante para creación dun clima favorable a unha solución de forza. Así, a esquerda fixo circular o rumor de que estaban dispostos a facer vivir á cidade unha xornada de loito e de que tomarían nota dos que se significasen nos actos de homenaxe ó Exército organizados na cidade do gallo da represión en Asturias para adoptar seguidamente as represalias oportunas. Os falanxistas responderon con que a noite anterior ós actos centos de policías e gardas civís de paisano apoiados por falanxistas madrileños especializados en tarefas de "limpeza" caerían sobre a cidade para dar boa conta dos marxistas, e o mesmo día da celebración fixeron ver que a maioría dos seus dirixentes foran detidos⁴⁹. Máis adiante falarase de listas negras nas que os marxistas incluíran a centenas de persoas de orde que serán inmediatamente pasadas polas armas no intre en que se concrete a toma revolucionaria do poder. Algúns afirman ter visto moreas de homes armados nos montes que rodean á capital agardado recibir a orde de caer sobre ela, e outro tanto acontece nalgunha vila como Verín. A xente comeza a crer en depósitos de armas ficticios que se buscan por diversos lugares dos arrabaldes da cidade. Algúns incendios de templos –que na maioría dos casos non pasan de pequenos lumes nas portas ou nos altares– confirman a persecución que ven denunciando a Igrexa dende a proclamación da República...

Por conseguinte é un tipo de violencia moi concreto o que interesa amplificar. Nunha terra onde determinadas manifestacións violentas gozan dunha fonda tradición, o que se exalta é a violencia provocada por unha República na que reina o desgoverno e na que xa non se respectan nin os máis sagrados principios da propiedade, o culto ou o respecto ós señores naturais. Nin que dicir ten que se estes rumores alcanzaron unha difusión tan masiva foi porque atoparon o caldo de cultivo axeitado para o seu contaxio. As situacións de inestabilidade permanente, de incerteza e de inseguridade colectiva en intres de aceleración das transformacións sociopolíticas unidas ás escasas posibilidades de acceso ós medios de comunicación, particularmente nos aldeas, foron as mellores aliadas para a propagación dos rumores. Non esquezamos, ademais, que o enorme peso da cultura de tradición oral en toda Galicia e a habilidade dos propagandistas para incidir nunha serie de elementos recorrentes de ampla tradición como os xa apuntados non fixeron máis ca contribuír á socialización dunha imaxe de desorde que viña a quebrar un espazo caracterizado pola ausencia de convulsións.

Como complemento desta omnipresencia espacial se transmite unha imaxe da violencia que pon de manifesto a súa concentración nunhas coordenadas temporais concretas: o 14 de abril de 1931 marca o principio dun tempo no que a vasilla de Pandora abriuse para estender o caos culminando o labor de destrución da nación española emprendido polos liberais decimonónicos. A formación da Fronte Popular representa a mellor expresión da alianza entre os representantes do librepensamento ateo, os separatistas e as forzas marxistas sometidas á disciplina soviética que acabarán por implantar a dictadura bolxéviq sobre os retallos de España.

---

⁴⁹ MELEIRO, F., *Anecdotario...*, op. cit., p. 38.

Para rematar, habería que facer referencia a un aspecto que pon de manifesto as estreitas conexións mutuas que presentan violencia simbólica e violencia política: a *conquista da rúa*. A ocupación simbólica do espazo público e o dominio efectivo do mesmo constituían unha das preocupacións esenciais dos diferentes grupos que poderíamos considerar como “activistas”. A consigna unanimemente compartida era a de “tomar a rúa”, a de “ganar para os seus” o dereito a facerse notar nas vidas dos ourensáns das máis variadas formas. Certamente foi esta unha estratexia perfectamente deseñada dende a cúpula das diferentes organizacións cunha finalidade claramente política xa dende un principio. Cando F. Meleiro acudiu a negociar co xefe provincial da CEDA o número de postos que a coalición antirrevolucionaria estaba disposta a ceder á Falanxe non empregou argumentos de carácter político ou ideolóxico para apoiar as súas pretensións; como el mesmo recoñecía: *No teníamos muchos votos (...). No era esa nuestra especialidad. (...). Pero contábamos con algo que valía, si no más que los votos, al menos tanto como ellos, y era el fervor de la juventud organizada, el prestigio de la victoria constante sobre los marxistas: la calle, en una palabra, que era nuestra; la violencia organizada con la seguridad de que se escuchase nuestra propaganda y no la contraria (...)*⁵⁰. Pero que a súa implementación tivese unha finalidade política non significaba que o seu exercicio dende a base non respondese, en certas ocasións e para algúns individuos, máis a un empeño puramente badoco cá unha verdadeira dinámica de actuación política, situación que, polo demais, era común a outras formacións antisistema como o PCE:

“Resultando que a la una de la madrugada del primero del actual mes de Julio de 1934, los procesados Elías Martínez González, Manuel Gómez del Valle y Miguel Formigo Vázquez, en la calle de Fermín Galán de esta Ciudad, rodearon al sereno de comercio José González Nóvoa, que estaba en el ejercicio de las funciones de su cargo, y de esta forma el Elías Martínez, que estaba en estado de embriaguez, por haber tomado bebidas alcohólicas en el Café ‘España’, de donde saliera con los otros dos referidos y a cuyo estado llegara sin propósito de delinquir, pero que le produjo trastorno mental, dirigiéndose al González le llamó ‘alcahuete de la Policía’, amenazándole con que había que lincharle al terminar el servicio (...)”⁵¹.

Neste senso. E. Ucelay apunta que moita da violencia política durante esta etapa tivo unha clara compoñente impulsiva, a pesares de que cada vez se fai máis evidente que gran parte das presións armadas de diferente signo tiveron moito de calculado, “sen que esto signifique que nin os autores materiais fosen sempre conscientes do deseño rector das súas accións –pudendo ser eles ‘espontáneos’ en extremo–, nin que os proxectos construídos sobre as devanditas accións fosen exitosos, senón tan só factibles”⁵².

A variada gamma de actos e interpretacións organizadas por estes grupos forma parte, pois, dun complexo de *representación simbólica* que ten como fin

⁵⁰ MELEIRO, F., *Anecdotario...*, op. cit., p. 143.

⁵¹ ACO, Libro de sentencias correspondente á causa 247/1934.

⁵² UCELAY-DA CAL, E., “Buscando el levantamiento plebiscitario: insurreccionalismo y elecciones”, en S. Juliá (ed.), *Política en la Segunda República, Ayer*, nº 20, Madrid, Marcial Pons, 1995, p. 60.

amplificar a súa presenza social. Por exemplo, os falanxistas adoitaban situar a grupos de afiliados en lugares moi concorridos, como paseos ou espectáculos, de xeito que a unha hora previamente acordada facían acto de presenza os xefes locais e todos os militantes saudaban co brazo en alto; outro tanto realizaban os grupos de esquerda, rivalizando entre eles a ver quen era o que máis se facía notar diante dos veciños. Como se pode comprender facilmente esta situación era unha fonte continua de enfrontamentos ata o punto de que o saúdo público co puño e o brazo en alto foron prohibidos polo gobernador civil polas alteracións de orde pública a que puidesen dar lugar⁵³. Que a interdicción fose máis ou menos cumprida é o de menos; o realmente relevante reside en que as autoridades republicanas semellaban ser perfectamente conscientes dos perigos que esta situación entrañaba e en non poucas ocasións actuaron coherentemente con esta realidade⁵⁴. Poida que o máis doado sexa acusalas de falta de enerxía –que non de vontade política– para poñer coto a tales desmandos, pero cómpre preguntarse se realmente dispuñan dos mecanismos necesarios para facelo.

A *instrucción* e os desfiles das milicias representan o punto culminante desta estratexia de apropiación do espazo. O Montealegre era o lugar elixido por falanxistas e requetés para facer exercicios físicos, prácticas de tiro e instrucción paramilitar. Non se trataba unicamente de estar nas mellores condicións para saír airoso de calquera liorta cos seus inimigos. Tamén era un xeito de facerse presente diante dos cidadáns. A falta de documentación escrita que reflecta os efectos deste modo de conducirse sobre os cidadáns, acudimos ás fontes orais para desvelar a imaxe que estes actos provocaban nas xentes:

“Eses tipos ían a pegar tiros ás Caracochas, aí polo Montealegre ¿non sabes?. Daquela non había casas e aproveitaban para facer prácticas ou que sei eu. Cando de nena ía levar o leite o sábado ou o domingo, antes de empezar a guerra... pouco despois das eleccións de febreiro, algunha vez me crucei con algún... Metían medo... Ti sabías que todos levaban pistola e ¡ai de ti si dicías algo! ... Na casa non che dicían outra cousa que se te cruzabas con eles que agacharas a cabeza e pasaras de largo... Nunca se sabía o que podía pasar...”⁵⁵.

En canto ós *desfiles* habería que comezar por documentar a tardía aparición nas rúas ourensáns das “milicias” no que ó bando das esquerdas se refire. A discreta presenza de grupos armados é claramente perceptible a partires de mediados de 1935. Durante este ano son os falanxistas os que conseguen impoñerse na rúa como consecuencia da persecución á que foron sometidas as organizacións obreiras polos sucesos de outubro de 1934. Daquela as escuadras socialistas e co-

⁵³ Vid. o artigo publicado en *La Zarpa* co título “Sobre los saludos fascista y marxista” (26-III-1935). Sobre a obsesión dos falanxistas ourensáns de “facerse notar” pode consultarse NÚÑEZ SEIXAS, X.M., “El fascismo en Galicia. El caso de Ourense (1931-1936)”, en *Historia y Fuente Oral*, nº 10, pp. 143-174, Barcelona, Publicacións da Universidade, 1993; en esp. pp. 151 e ss.

⁵⁴ Vid., p. ex., o comunicado de prensa feito público polo gobernador civil de Lugo, José Antonio Fernández de la Vega, denunciando “la campaña alarmista iniciada por un sector que hasta ahora venía acaparando el patriotismo, con el fin premeditado de enturbiar el brillante triunfo electoral que devolvió la República al pueblo español (...)” (cit. en SANTOS ALFONSO, A., *La sublevación militar de 1936 en Lugo*. Sada-A Coruña, Edicións do Castro, 1999, p. 48).

⁵⁵ Entrevista con I.P.R. (Prado-Lonia, Ourense), realizada en xaneiro de 1991.

munistas non pasaban de ser meras anécdotas nas que primaba o carácter antifascista e puramente defensivo fronte á acción insurreccional para que teoricamente estaban concibidas. A victoria da Fronte Popular lles proporcionou a esperada oportunidade para o desquite. Daquela comezan a proliferar as camisas vermellas dalgúns socialistas e as azuis dos comunistas, mentres os minoritarios anarquistas seguen lastrados polo seu cativo número e as contradicións internas da súa propia táctica insurreccional, sucesivamente derrotada pola reacción gubernamental.

A festa do 1º de maio dese ano proporciona a primeira gran oportunidade para facerse notar: co gallo da mesma desfilaron varios centos de obreiros engalanados con camisas azuis e garabatas vermellas dende a Casa do Pobo ata o Goberno Civil. Máis de sesenta bandeiras obreiras e labregas entre as que había abundante representación das de filiación socialista e comunista –só tres delas eran republicanas–, pancartas con vivas a Rusia e o consabido “U.H.P.” e ata tres compañías de manifestantes en perfecta formación ó mando dun oficial saudando puño en alto completaban unha manifestación de inequívocos caracteres paramilitares da que a memoria popular garda cumprida lembranza⁵⁶. Tal ostentación de símbolos, sempre especialmente coidada en datas e actos particularmente simbólicos, contrastaba cos intentos das autoridades durante o *bienio negro* de prohibir a simple tenencia, con ánimo de exhibición, de bandeiras ou estandartes de todo xénero con fins de loita política ou social que non contasen coa expresa autorización dos gobernadores civís baixo a ameaza de incorrer na pena de arresto maior⁵⁷. Esta manifestación foi o paso previo para a unificación das xuventudes socialistas e comunistas, que os informes policiais estimaban que se concretara na práctica durante este mes, aínda que non sería oficial ata o mes de xuño⁵⁸. Daquela unha nova manifestación-monstro xa percorrera as rúas ourensáns e milicianos, afiliados e simpatizantes duns e outros fixeran ondear as súas bandeiras por dúas veces no camposanto de San Francisco no enterro dos comunistas asasinados por pistoleiros falanxistas no que os máis realistas aventaban como o principio do enfrontamento civil.

---

⁵⁶ GONZÁLEZ PROBADOS, M., “Os primeiros de na Galiza republicana (1931-1936)”, en J. de Juana e X. Castro (eds.), *III Xornadas de Historia de Galicia. Sociedade e Movemento Obreiro en Galicia*, pp. 373-420, Ourense, Deputación, 1986, pp. 373-420, p. 400.

⁵⁷ A este respecto resulta especialmente significativo o Decreto-Portela de 5-VI-1935 (substituído como consecuencia dun “erro material” por outro de 22 do mesmo mes e ano) no que se sinalaba que “algunas agrupaciones de carácter político y social las han adoptado [las banderas] con evidente signo combativo, como expresión de su ideología, para afirmar su desafección a la República o para proclamar sus propósitos de subversión del orden, cuando no de destrucción del régimen social existente. Son estas banderas de lucha, de desafío, de provocación al desorden, que no pueden gozar de la consideración de lícitas, y que al herir arraigados sentimientos públicos originan, por el solo hecho de exhibirse, la protesta y la perturbación a que se refiere el Código Penal”.

⁵⁸ AGMO, causa 598/1936, fol. 224a e 429/1936, fol. 70a.